
*М.Є. Максюта,
доктор філософських наук,
професор Національного аграрного університету*

ДО ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ І РОЛІ НАУКОВОЇ КУЛЬТУРИ

Пізнавальна діяльність, продукування нових знань – чинники, наскрізні для людини. Ці процеси розгортаються у сфері культури. Вищою формою пізнання є наука. Вона – вид діяльності, форма творчості, суспільної свідомості та соціальна інституція. Врахування усіх цих ознак уможливує формування її раціонального образу як засадничого чинника наукової культури.

Аналізуючи кризові явища у європейській культурі на початку ХХ ст., Е.Гуссерль багато уваги приділяв науці, особливостям, тенденціям і наслідкам її розвитку, зокрема, для суспільства та культури в цілому. “Гуссерль трактує не про кризу в науці, а про кризу останньої як науки, бо про наші життєві потреби ця наука нічого не говорить. Безсумнівно, Гуссерль, як майже всі філософи до нього, масштабом своєї критики бере ту ідею про пізнання, що зберегла платонівський зв’язок чистої теорії з життєвою практикою. Не інформаційний зміст теорій, а формування розумного і освіченого обличчя самих теоретиків створює врешті-решт наукову культуру” [7, 229].

А як самозростаюча система знання наука і самодисциплінуюча. Спрямована на освоєння предметної дійсності, речей та їх властивостей і т.ін., вона, як максимально раціоналізована система знання у дії, відмежовується від усього, що не “працює” на її основну мету, жорстко зорієнтовує пошук вирішення визначених завдань та засобів їх досягнення. Дисциплінує те, що пізнається, істотні для дослідження ознаки об’єкта, і те, за допомогою яких засобів здійснюється його визначення, загальний рух наукового пізнання до формування істинного знання.

Наука, наукове пізнання є квінтесенцією пізнавального ставлення людини до світу. Історичний розвиток наукового дослідництва визначав можливості людського мислення, культури в цілому, відтворюючи у системі останньої генетичні якості раціональності, культурності пізнавального освоєння дійсності і знання, наукового пізнання та знання, зокрема.

Таємниця наукової культури у її відношенні до науки, інших форм творчості співзвучна таємниці особистості як вияву людського. Функціонування, розвиток науки зумовлює формування у певному розумінні “наукоподібної” культури. А водночас, асимілюючи форми буття культури, наука ніби “підноситься над собою”. Внаслідок зростання її масштабності, наука, як вид діяльності, набуває все більш свідомого характеру. Конститується якісно новий феномен науково-технічної цивілізації, специфічний інтелектуально-духовний “простір” оприявлення потенціалу науки і наукових знань, що, репрезентуючи суттєві вияви науки, разом з тим поширюється за її межі. Це чинник її сучасного розвитку, – від власне наукового дослідження до соціокультурних процесів, які особливо активно ініціюють її актуальність щодо сфери дослідництва. Бо, зрештою, більшою чи меншою мірою усвідомлено у процесі науково-дослідницької й інших видів діяльності, що “наші міркування відштовхуються від висот наукової культури нашого часу, який є часом строгих наук, що стали об’єктивно могутньою силою” [4, 303]. Її утвердження, розвиток – результат поширення засад науки, пов’язаних з нею когнітивних практик на інші сфери діяльності та творчості, у певному розумінні, це формування “іншої природи” науки.

Подібно до гуманітарно-художньої та інженерно-технічної культури, наукова все чіткіше виокремлювалася в системі загальної культури [5; 6; 7]. Особливо ж актуалізувалася вона наприкінці ХХ ст. внаслідок різнопланових – матеріально-

виробничих, інтелектуально-духовних – впливів науки та пов'язаних з нею способів діяльності на усі сфери суспільства, появи потреби поглибленого філософсько-світоглядowego витлумачення її природи і призначення. Значення наукової культури в сучасних соціокультурних, духовно-інтелектуальних процесах, необхідність виявлення найбільш сприятливих умов і перспектив її розвитку та збагачення зростає на фоні активного витіснення професіоналізму “аматорством” у системі науки та наукового дослідництва [3].

Наукова культура покликана мінімізувати вплив негативних чинників на людину, скажімо, техногенного походження, сприяючи раціоналізації діяльності. Вона синтезує такі виміри буття науки у культурі, як наукові знання, наукова свідомість, науково-дослідницькі орієнтири, ідеї, норми і цінності наукової творчості. Вона закорінена у раціональності науки як формі свідомості і пізнання, видів діяльності, зокрема, дослідницької, пов'язана із узвичаєними за даних соціокультурних умов ідеалами науковості, науково-раціональними ідеалами, конкретним, культурно-історично визначеним, розумінням призначення наукового знання. Наукова культура – в універсальності її потенцій і виявів науки. Це конституюваний на засадах єдності наукового методу і продукованого його засобами знання спосіб науково-дослідницької, культуротворчої активності соціального суб'єкта, демонстрація культури раціональності, доцільності, реалізму, наступності діяльності людини у наукоподібному світі; у вимірах науки як вищої форми (у її нормах, ідеалах, підходах, методах) виробництва знання, “продовжені” можливості культуротворчої і самотворчої (включно із власне науково-дослідницькою) активності соціального суб'єкта. Наукова культура – це активно-творчий вияв культури універсальної; ступінь людиноформотворчого опанування соціальним суб'єктом на засадах науки і наукового методу знаннями та способами активності; це культура розуму особистості на шляхах і в умовах розвитку, збагачення адекватного у її суттєвих виявах життєвого світу.

Наукова культура – трансформована особистісними вимірами та потенціями творчості людини – інтелектуальна “сила науки”. Адже остання, по суті, – у життєвості творчих потенцій дослідника, науковця як представника суспільства, а не лише як сукупність об'єктивованих наукових знань. Щоб конституюватися у статусі “сили науки”, остання повинна бути максимально зконцентрованою, а роль науковця при цьому надзвичайно важлива. Завдяки діяльності суб'єкта наукової праці, наукового пошуку “основної структури” наукового знання, наука динамізується. Але це, у свою чергу, вимагає від особистості науковця дотримання норм наукової культури. Систематизована, раціоналізована сучасна наука в інтелектуальному, загальнокультурному аспектах особливо значуща її “ядром”, згідно з В.І. Вернадським, “науковим апаратом”, який нині являє найбільший інтерес як “дух науки”. Можливості наукового методу і знань ретранслюються за межі власне науки. В.І. Вернадський вказував на необхідність для сучасної людини і суспільства піднятися до рівня “усвідомлення виняткового значення науково встановлених фактів” [2, 70], наукових знань, наукової раціональності [8].

Відтак особливо увиразнюється роль перетину “раціональності наукової” і “раціональності поведінки людини” як місця постійної напруги сучасного людського буття. “Європейці живуть на перетині принаймні двох різних систем цінностей – наукової раціональності та раціональності колективної поведінки. Як результат історичного розвитку, подібна поляризація не може не призводити до стресів, що досить чітко даються взнаки у багатьох виявах духовно-інтелектуального життя Європи. Якраз нині особливо важливо встановити більш гармонійні відносини між різними типами раціональності в науці, демократії та цивілізації” [6, 7]. Безперечно, зазначає І.Пригожин, “саме у межах класичної науки досить відчутними були зіткнення між раціональністю науковою та раціональністю колективної поведінки, але ми все ще є жертвами спотворених уявлень про науку” [6, 7]. Як видається, у цьому криється

обмеженість сучасної наукової культури, що, чи не у першу чергу, виявляється у неадекватності розуміння самої науки, у спотворених уявленнях щодо її природи, особливостей, спрямованості функціонування. Важливо уникати прямолінійного підходу до науки, за яким остання розглядається як вивірений, надійний “рецепт для успіху”, а отже, прагнути до зближення “двох культур”, як формування “нової наукової раціональності” [6, 9].

Наукова культура – це наука, що постала “покликанням та професією” усього суспільства [1]. У контексті наукової культури наука, наукові знання, засоби і підходи науково-дослідницької діяльності як чинники взаємодії людини із природою, насамперед, покликані бути “гарантом” свободи життєвиявів людини; за самою природою науки і наукових знань культурність не може не бути їхньою суттєвою прикметою, але вони генетично відтворюють цю ознаку в міру того, як завдяки їх адекватному використанню зміцнюється потенціал творчості людини, а не лише безпосередньо розширюються знання та можливості перетворення. Наукова культура репрезентує людську суть науки, є виявом діяльності як такої.

Якщо сучасний соціокультурний розвиток як найперспективніший засіб актуалізує науку, то остання, відповідно, конститується науковою культурою. А, реалізуючи тенденції формування, збагачення наукової культури, культура універсальна демонструє нові можливості людинотворчості. Як наукова культура наука поширює її орієнтири та норми на соціокультурну діяльність. Наука, наукові знання і мислення, будучи застосованими в інших видах діяльності і творчості, ретранслюють норми й вимоги наукової раціональності. Свідченням наукової культури є послідовність, логічність, вираженість, доречність суджень та підходів, що досягається завдяки критицизму, системності, реалізму, аргументованості, перевірюваності припущень і висновків, раціональністю. Наукова культура проявляється у послідовності при обстоюванні норм раціональності взагалі. Наука і наукова раціональність як вияв наукової культури увиразнили раціональність як таку, окресливши її суттєву життєву значущість, демонструючи нові раціональні можливості діяльності, культивуючи її роль, всіляко наближаючи до людини.

Авангардом науки є науковий метод. Це спосіб розвитку, збагачення науки і наукового знання, форма пізнавальної активності суб’єкта, спрямована на дослідження об’єкта та формування знання його властивостей, розроблена відповідно до здобутків науки загальна схема впорядкування дослідницьких операцій; свідоме дотримання певної послідовності пізнавальних дій; сукупність приписів, засобів, прийомів, принципів, норм, установок активності суб’єкта, що відповідають логіці дослідження. Останнє без наукового методу втрачає цілісність, внутрішню єдність. Це спосіб опрацювання, витлумачення фактів, систематизації і вироблення нових знань. Зміст і характер останніх залежить від підходу до їх формування, узагальнення, інтерпретації. Тому науковий метод “відповідальний” як за перебіг, так і за результат дослідження, і вже від початку пізнавального процесу важливо враховувати: формування наукової проблеми – це і “попередження” про конечність застосування наукового методу, проходження раціонального шляху.

Науковий метод – найістотніша прикмета науковості, форма концентрації історичних здобутків наукового пізнання і знання, їх подальша дослідницька, пошукова спрямованість. Науковий метод трансформує найважливіші вияви науки у цілісність проведення наукового дослідження – “шлях науки”. А як максимально раціональний спосіб підходу він демонструє ефективність застосування не лише у науковому пізнанні, а й в інших сферах творчості. Однак автоматично він не забезпечується – необхідно “долати шлях” за визначених обставин, докладати особистісні зусилля і волю. Нині наука повинна насамперед враховувати специфіку актуальних проблем і відповідно до них виробляти та пропонувати оптимальні засоби. Як це не здається на перший погляд парадоксальним, ідеалом наукового методу постає вимога... не втрачати

якостей науковості, об'єктивно висвітлювати раціональне, постулювати осмислене, маніфестувати доцільне, обстоювати розумне, постійно привносити ефект “притомності” людини у наукоподібній, технологізованій дійсності. Ідеал наукового методу – відтворюватись, функціонувати в усій актуальній значущості науковості, як у науково-пізнавальній, так і в інших сферах діяльності. Його призначення у тому, щоб життєвий простір людини визначати як правильний, недеструктивний, виявляти й обстоювати умови нівелювання стихійного, ірраціонального, утопічного. Науковий метод – у кінцевому підсумку – дисципліноване, доцільно і раціонально функціонуюче мислення та відповідні дії, але це жодним чином не означає “втрати” ними життєвості.

З іншого боку, важливу роль в утвердженні наукової культури виконує поглиблене осмислення природи наукового методу і наукового знання. Серед суттєвих рис останнього – чіткість, обґрунтованість формування, прагнення уникати “чуда” і “двозначності”, спрямованість на створення “репрезентативної” картини природних явищ, апелювання до закону як до ідеалу наукового пізнання. Наукові знання – систематизовані, логічно викладені засобами мови науки, відрізняються від знання ненаукового. Вони дають можливість пояснити, передбачати об'єктивні процеси, на їх основі створювати нову техніку і технології, засоби виробництва, удосконалювати наявні і формувати нові умови існування, збагачувати внутрішній світ людини. У науці визначальним є формування раціонального знання. Однак, було б помилкою вважати, що наукові знання (пізнання і свідомість) вичерпується раціональними чинниками. Без віри дослідника в актуальність визначеної проблеми, у правильність обраного шляху дослідження, у можливість вироблення об'єктивних нових знань ніколи не було б наукового пошуку істини, функціонування наукового методу. І хоча традиційно з вірою пов'язувалося переважно ірраціональне начало, але ж і без активного задіявання такого чинника, як, скажімо, інтуїція, також не можливо провадити наукове дослідження.

Наукові знання та науково-пізнавальна діяльність є соціокультурними феноменами, їх існування і розвиток визначені соціокультурними формами взаємодії людини із природою і, отже, “культурність” від самого початку є їхньою невід'ємною рисою. Наукова культура “мінімізує” вплив чинників, спрямованих проти людини, це своєрідне ціннісно орієнтоване і науково вивірене духовно-інтелектуальне утворення, що забезпечує існування, життєтворчість сучасної людини. У формі наукової культури у науковому пізнанні працює максимально сконцентрована наука.

У вислові “наукова культура” підкреслюється, наскільки суттєвою для культури є універсальною наука, наскільки остання охоплена духом першої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Наука как призвание и профессия // Ежегодник Философского общества СССР: 1987–1988: Философия и перестройка. – М., 1989.
2. Вернадский В.И. Размышления натуралиста: Наука как планетное явление. – Кн. 1. – М., 1977.
3. Губарев В., Семенов В. Эффект бездоказовости: Ще раз про шкідливість лженауки // Вісник НАН України. – 2000. – № 1.
4. Гуссерль Э. Философия как строгая наука // Труды семинара по герменевтике (Герменеус). – Одесса, 1999. – Вып. 1.
5. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – М., 1990.
6. Пригожин И. Наука, цивилизация и демократия // Философия и социология науки и техники: Ежегодник 1988–1989. – М., 1989.
7. Хабермас Ю. Пізнання й інтерес // Зарубіжна філософія 20 століття. – К., 1993.
8. Швырев В.С. Рациональность как ценность культуры // Вопросы философии. – 1992. – № 6.

